

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI BILAN MATN USTIDA ISHLASHNI
TAKOMILLASHTIRISH**

Yo'ldosheva Shohista Baxtiyor qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Sirtqi bo'lim o'qituvchi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqoladan boshlang'ich sinf o'quvchilari darslarda matn tuzish ko'nikmalarini shakllantirishi, boshlang'ich sinf o'qituvchilari esa darslarda foydalanishi mumkun.

АННОТАЦИЯ

Из этой статьи первоначальная из начальных учеников классе может использовать действия по подготовке текста на уроках и учителей – учителей класса для начинающих.

ANNOTATION

This article can be used by primary school students to develop writing skills in the classroom, and primary school teachers can use it in the classroom.

KALIT SO'ZLAR

Kompetensiya, asr tahlili, faoliyat, analiz, tanlab o'qish, ongli o'zlashtirish, oddiylikdan murakkablikka, voqealar rivoji, sarlavha, usul.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Компетентность, вековой анализ, активность, анализ, выборочное чтение, осознанное усвоение, от простоты к сложности, развитие событий, название, метод.

KEY WORDS

Competence, century analysis, activity, analysis, selective reading, conscious acquisition, from simplicity to complexity, development of events, title, method.

Barchamizga ma'lumki inson boshqa jonzotlardan ustunligiga sabab uning ongliligi, aqli, ilmi, tafakkuri va nutqidir. Biroq inson o'z vazifalarini bekamu- ko'st bajarishi uchun yetarlicha bilimga ega bo'lmog'i lozim. Bunda esa oila, maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarning o'rni beqiyosdir. Keling shular orasidan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni savodxonligi, mantiqiy fikrlay olishi, matn tuzishi kabi mashg'ulotlarni qay darajada egallashi bilan tanishib chiqaylik. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining 1-4-sinflarda egallagan bilimlari butun umri davomida olgan bilimlarga poydevor hisoblanadi. So'zimiz isboti sifatida "Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqshdir" deb aytilgan maqolni eslab o'tsak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash badiiy asarni tahlil qila olish bilan uzviy bog'liq. Darslik kitoblar yoki kichik yoshdagi bolalar uchun mahsus gazeta va jurnallarda berilgan badiiy asarlarni tahlil qilishda o'qituvchidan alohida yondashuv va mahorat talab qilinadi.

Badiiy asarni tahlil qilish kompetensiyasi:

- matndagi so'z va gaplarni ma'nolarini tushuna oladi
- asar mazmunidan ta'sirlana oladi
- xalq og'zaki ijodi (ertak, topishmoq, maqol, masal, tez aytishni) farqlay oladi
- asar qahramonlariga munosabat bildira oladi
- o'qilgan asar mazmuniga doir savol va topshiriqlarga javob bera oladi
- mustaqil o'qish uchun tavsiya etilgan asarlarda tasvirlangan voqea-hodisalar mazmunini tushunib, qayta hikoya qila oladi

Yuqoridagi bosqichlarni o'quvchi to'la o'zlashtira olganida dars samaradorligi oshadi, o'quvchilarni aqli va tafakkuri rivojlanadi.

O'qish faoliyatida o'qituvchi badiiy asar ustida ishlash jarayonining quyidagi masalalarini hal qilishi muhimdir. Bular asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishdan boshlanadi. Sinfda o'quvchilarning ruhiy holati, sinf o'quvchilari orasidagi holat va vaziyatlardan kelib chiqqan holatda asar ustida ishlashning mazmuni belgilanadi. Keyingi vazifa asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlarini belgilab olish vazifasidir. Bu vazifa o'qituvchining dars jarayoniga metodik tayyorgarligi, dars jarayonini qanday metodlar asosida tashkil etishi va boshqarishiga bog'liq bo'ladi. Bunda o'qituvchi badiiy asar ustida ishlashda quyidagi o'qish turidan foydalaniladi.

Tanlab o'qish. Bunda o'quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini o'qiydi. Vazifa asarning mazmunini oydinlashtirish, sabab - natija bog'lanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o'qilgan matnga o'z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo'lishi mumkin. Masalan, 4 - sinfda "Oltin kuz" matnidan "Tabiatdagi o'zgarishlar berilgan qismlarni topib o'qing", "Baqa va taqa" ertagidagi "Taqachining nasihati berilgan joyni topib o'qing" kabi.

Tanlab o'qish matn ustida ishlashning eng samarali usulidir. Tanlab o'qishdan matn ustida ishlashning barcha bosqichlarida turli xil qiyinchilikda, murakkablikda foydalaniladi. U o'quvchilarda yaxshi o'qish sifatlarini o'stirish bilan birga ularning ijodiy tasavvuri, nutqi va zehni o'stirishga yordam beradi.

Eng oddiy tanlab o'qish asar mazmunini yuzasidan bo'ladi. Masalan, 4- sinfda "Toshkentnoma" (M.Shayxzoda) asari yuzasidan tanlab o'qish uchun quyidagi topshiriqlar beriladi:

-She'rdan o'zbek xalqining mehmondo'stligi tasvirlangan o'rinni topib o'qing.

- Yoz faslining zo'rliqi tasvirlangan o'rinni topib o'qing.

"Dehqonbobo va o'n uch bolakay qissasi" (A.Oripov) asari matni yuzasidan quyidagi topshiriq beriladi:

- Matndan Dehqonboboning Vatan haqidagi gaplarini topib o'qing.

Tanlab o'qishning yana ham murakkabroq turlari matndan sabab-natija munosabati bilan bog'langan faktlarni taqqoslashni, umumlashtirishni talab qiladigan o'rinlarini topib o'qish hisoblanadi. Masalan, "Xarita" hikoyasi (Normurod Norqobilov) yuzasidan topshiriqlar:

- Sinf rahbari Rasulni nima uchun Samadga biriktirib qo'ydi? Shu o'rinni topib o'qing.

-Samadning Rasuldan arazlash sababi ifodalangan o'rinni topib o'qing.[1]

Bunda o'quvchi biror qatnashuvchi shaxs o'zini qanday tutishini, nima uchun u shunday tutishini tasdiqlash uchun matndan material tanlab o'qiladi.

Matni tasvirlash. Matni 2 xil tasvirlash mumkin: 1) so'z bilan tasvirlash; 2) grafik tasvirlash.

So'z bilan tasvirlash o'ziga xos murakkab ish turi bo'lib, unda manzarani so'z yordamida aniq qayta tiklash talab etiladi. Bunda so'zlarni aniq tanlashga e'tibor qaratiladi. Turli tabiat manzaralarini, qatnashuvchi kishilarning tashqi ko'rinishini, voqea sodir bo'lgan joylarni tasvirlash topshiriq qilib berilishi mumkin.

Matni so'z bilan tasvirlashga o'rgatishni darslikda berilgan rasmni matndagi shu rasmga mos qism bilan taqqoslab tasvirlashdan boshlash kerak.

So'z bilan tasvirlash bosqichma-bosqich, maxsus tayyorgarlikdan so'ng amalga oshiriladi:

1. Matndan manzara, vaziyat yoki qahramonlarning tashqi ko'rinishi tasvirlangan o'rinlar aniqlanadi.

2. Nisbiy tugallangan o'rinlar ajratiladi.

3. Tasvirlashga leksik-uslubiy tayyorgarlik ko'riladi, ya'ni yozuvchi, shoir qo'llagan lug'aviy birliklarga o'quvchilar diqqati tortiladi va ular tahlil qilinadi. Tasvirlashda so'zni aniq tanlashga yordam beradi.

4. Soʻz bilan tasvirlashga oʻrgatishning dastlabki paytida doskaga foydalaniladigan soʻzlar yozib qoʻyilishi zarur. Soʻz bilan tasvirlash qayta hikoyalashga aylanibmasligi lozim.

Grafik tasvirlash koʻproq uyda bajariladi. Buning uchun oʻquvchilar tasvirlanadigan matn qismini ajratadilar, uni diqqat bilan oʻqib chiqadilar, mazmunini oʻzlashtiradilar va unga mos rasm chizadilar. Bunda oʻquvchilar bilan qanday ranglardan foydalanish, ranglar ifodalaydigan maʼnolar boʻyicha suhbat oʻtkaziladi. Rasmlar koʻrgazmasi tashkil etiladi. Har bir rasm muallifi oʻzi chizgan rang tasvirini izohlab beradi. Kompyuterlashtirilgan sinflarlarda grafik tasvirlashni oʻquvchilar maktabda bajarishi mumkin. Bunda oʻquvchilarning ijodiy yondashuvlariga imkon beriladi.

Oʻquvchilar asar voqealari rivojini seriyali rasmlar asosida muayyan izchillikda tasvirlashlari ham, har bir rasm seriyasi ostida shu qismda ifoda etilgan muhim fikrlarni yozib qoʻyishlari ham mumkin. Bular asar matnini toʻliq, qayta hikoyalash, shuningdek, oʻqilgan hikoya, maqolaning rejasini tuzish, matn mazmunini, uning tasviriy vositalarini bilib olishga yordam beradi.

Asar rejasini tuzish. Reja matn mazmunini ongli va chuqur tushunishda, asosiy fikrni ajratishda, voqealarning izchilligini belgilashda, matn qismlarining oʻzaro bogʻlanishini tushunishda oʻquvchilarga yordam beradi. Reja ustida ishlash oʻquvchilar nutqi va tafakkurini oʻstiradi. Ular matn mazmunan tugallangan qismlarga boʻlishga va har bir qismning asosini topishga ularga qisqa va aniq sarlavha topishga, uni reja qismi sifatida shakllantirishga oʻrganadilar.

Reja tuzishga tayyorgarlik ishlari savod oʻrgatish davridayoq boshlanadi. Tayyorgarlik mashqining eng oddiy turi berilgan sarlavhalardan kichik matn mazmuniga mosini topib qoʻyish hisoblanadi. Bunday mashqqa oʻrgatishda oʻqituvchi sarlavha asosiy fikrni ifodalashini taʼkidlaydi, bolalar topgan sarlavhani tahlil qilib, u yoki bu sarlavha nima uchun mos yoki mos emasligini tushuntiradi. Reja tuzishga tayyorgarlik ishining 2-turi oʻqituvchi rahbarligida tanlab oʻqish hisoblanadi, bolalar matndan oʻqituvchi bergan savolga javob boʻladigan oʻrinni topib oʻqiydilar.

Reja tuzish «oddiydan murakkabga» tamoyili asosida asta-sekin murakkablashtirilib, muayyan izchillikda oʻtkazib boriladi. Oʻquvchilar 1-sinfda oʻqilgan kichik matnga oʻqituvchi rahbarligida soʻroq gap tarzida sarlavha tanlashlari, 2-sinfda kichik maqolaning rejasini oʻqituvchi rahbarligida soʻroq yoki darak gap tarzida tuzishlari, 3-sinfda oʻqilgan matn rejasini jamoa boʻlib tuzishlari, 4-sinfda mustaqil reja tuza olishlari kerak.

Rejaning eng oddiy shakli rasmi reja hisoblanadi. Buning uchun avval bolalar kitobda berilgan rasmlardan matn qismiga mosini tanlashga va uni nomlashga oʻrgatiladi, keyin matn qismiga tayyor rasm berilmaydi, uni bolalarning oʻzlari soʻz bilan tasvirlaydilar. Hikoya oʻqiladi va qismlari boʻyicha tahlil qilinadi, soʻng oʻquvchilar matnning 1-qismini oʻqiydilar, oʻqituvchi ulardan qanday rasm chizish mumkinligini soʻraydi. qolgan qismlari ustida ham ishlar shu tarzda ishlanadi. Oʻquvchilar chizgan rasmlariga nom (sarlavha) qoʻyadilar. Ular qoʻygan nom sarlavha doskaga reja qismi tarzida yozib beriladi.

Oʻquvchilar rasmi reja tuzishdan logik reja tuzishga oʻtadilar, logik reja tuzish quyidagi izchillikda oʻrgatiladi:

1. Oʻqituvchi qismlarga boʻlingan matnga tanlab reja tuzadi va matn rejasining oʻrnini almashtirib, sarlavha tarzida xattaxtaning chap tomoniga yozib qoʻyadi. Oʻquvchilar matnning 1-qismini oʻqiydilar, shu qism mazmuniga mos sarlavhani topadilar, uni oʻqituvchi xattaxtaning oʻng tomoniga yozadi. Ana shu tarzda xattaxtada oʻqilgan matnning rejasini hosil boʻladi.

2. Matn qismlarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida har bir qismdagi asosiy g'oyani aniqlaydilar va unga sarlavha topadilar, o'qituvchi sarlavhalarni reja tarzida xattaxtaga yozib boradi.

3. Qismlarga bo'linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar matn rejasi tartibida doskaga yoziladi. O'quvchilarga berilgan sarlavhalardan foydalanib, matnni qismlarga bo'lish topshiriladi. Ular matnni o'qishadi va sarlavhalarga tegishli qismni ajratadilar.

4. Qismlarga bo'linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar aralash tarzda xattaxtaga yoziladi. O'quvchilarga yuqoridagiday qismlarga bo'lish topshiriladi. O'quvchilar matnni o'qib, nisbiy tugallangan qismni ajratadilar va unga mos sarlavhani xattaxtadan tanlaydilar. Ish shu tarzda davom ettirilib, matn rejasi tuziladi.

Boshlang'ich sinflarda muammoli tahlil usulidan ham foydalanish mumkin. Masalan, «Bobur va Humoyun» hikoyasini o'rganishda o'quvchilarga «Boburning aytgan gaplari o'rinlimi?», «Hikoyadagiday holat sodir bo'lishi mumkinmi?» kabi muammoli savollar berish o'rinli bo'ladi. O'quvchilar asarni ichda o'qiydilar, jamoa bo'lib fikr almashadilar, bahslashadilar. Bahs davomida o'quvchilar ma'naviy olamida ham, aqliy dunyosida ham muayyan o'zgarishlar, rivojlanishlar sodir bo'ladi. Asar tahlilida qo'llanadigan tanlab o'qish, unga munosabat bildirish, munosabatlarning turli xilda bo'lishi ham munozarani keltirib chiqaradi. Munozarali o'rin muammoni yuzaga keltiradi. Endi o'quv jarayoni oldida muammoni to'g'ri hal etish vazifasi turadi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda ham badiiy asar matnini tahlil qilishda, umuman, badiiy asarlarni o'rganishda o'quvchi shaxsiga kuchli ta'sir qiluvchi, ularning saviyasiga mos, bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi metod va usullardan, tahlil turlaridan foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak boshlang'ich sinf o'quvchilari matn ustida ishlash asosan muloqat orqali erishiladi. Xususan shaxsning tez rivojlanadigan davri – o'quvchilik yillarida uning ongiga turli faoliyat, yani o'qish, o'yin, badiiy havaskorlik yordami bilan ta'sir etish muhimdir. O'qish darsliklarida berilgan matnlarni qismlarga ajrata olishi va ularga reja tuza olishi uchun o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirmog'i lozim. Bunda o'qituvchi matnni tasvirlashga alohida e'tibor beriladi. O'zbek maktablarida taniqli metodis olimlar T.G.Ramzaeva, M.S. Vasileva, V.G.Goreskiy, K.T. Golenkina, L.A.Gorbushina, M.I. Omorokova, E.A. Nikitina, N.S.Rojdestvenskiylar ishlab bergan takomillashgan sinfda o'qish metodikasidan ijodiy foydalanilmoqda. Ular yaratgan metodik qo'llanmalardan esa bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qish darslarida samarali foydalanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. K.Mavlonova va boshqalar Ona tili va o'qish savodxonligi. T. 2020
2. Qahhorov I. Notiqlik san'ati. T. 2015
3. Tolipova J.O. Pedagogik kvalimetriya. T.20017
4. Zuhra Saliyeva, Geri Burkholder va boshqalar 3-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi
5. www.kitob.uz
6. www.ziyouz.com
7. www.sputniknews.uz